

BELLE TEN

Cilt : XLI

NİSAN 1977

Sayı : 162

TÜRK - AMERİKAN SİYASAL İLİŞKİLERİNİN ANA ÇİZGİLERİ

İSMAİL SOYSAL

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk - Amerikan ilişkileri bir patlama halinde geliştiği ve 15-20 yıl sonra da ciddi sarsıntılara uğradığı için, bu alanda Türkiye'de duygusallıktan uzak, bilimsel araştırma ve incelemeler henüz yapılamamıştır.

Biz bu yazımızla, yeni Türkiye'nin Amerika B. D. ile ilişkilerinin bir kronolojisini, iki hükümetin birbiri nezdinde gönderdiği diplomatik temsilcilerinin bir listesini verirken ve bu ilişkiler üzerinde yapılacak incelemelere yararlı başlıca kaynakları gösterirken, sadece ana çizgiler biçiminde de olsa, onun son 60 yıllık gelişmesinin seyrini ve özelliklerini, kişisel kimi düşüncelerimizle birlikte, açıklamağa çalışacağız.

* * *

Türk - Amerikan ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'ndan bugüne dek, şu altı dönemden geçmiştir, denilebilir:

1 — 1918 - 1923: Amerika B. D.'nin Türkiye'de gözlemci durumu (Başlangıç dönemi);

2 — 1923 - 1939: Uzaktan dostça ilişkiler (İlişkilerin düzenlenmesi dönemi);

3 — 1939 - 1945: Stratejik gerçeklere dayanan ilişkiler (İkinci Dünya Savaşında saygınlık ve anlayış dönemi);

4 — 1945 - 1952: Amerika B. D.'nin Türkiye'yi koruyucu rolü (Dostluğun eroik dönemi);

5 — 1952 - 1964: İttifak içinde geniş işbirliği (Sınırsız ilişkiler dönemi);

6 — 1964 - 1977: Kıbrıs sorunu karşısında ilişkiler (Bunalım dönemi).

Birinci dönemde, Türkiye açısından en önemli olgu, Başkan Woodrow Wilson'un 1918 yılı başında açıkladığı 14 ilkesinden Türklerle ilgili 12. ncisinin "Misak-ı Milli" nin uluslararası alanda meşruluğunu ve inandırıcılığını güçlendirmesi olmuştur. Bu ilke şöyle diyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerinin güveneli egemenliği sağlanmalı; fakat şu sırada Türk yönetimindeki öteki azınlıklara, kuşku götürmeyen biçimde, yaşam güvenliği ve hiç bir zaman yokedilmeyecek özerk gelişme fırsatı verilmelidir...".

Gerçi bu arada, Wilson Anadolu'da bir Ermenistan yurdu kurulmasına ve üstelik, İngilizlerin ısrarı üzerine de olsa, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu istilâsına rıza göstermişti. Fakat, Atatürk'ün yönelttiği Kurtuluş Hareketi'nin başarısı görüldükçe, tutumunu değiştirecekti.

Her halde, "Türkleri Avrupa'dan atmak" ve Anadolu'yu da parçalamak üzere daha önceden öteki Müttetiklerin hazırladığı planların gerçekleştirilmesi fırsatı ortaya çıktığı bir sırada, Atatürk'ün elinde Wilson'un bu "self-determination" ilkesi geçerli bir tutamak olmuştur.

Mütareke döneminde Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı tutumunun, Müttetiklerine oranla, çok daha objektif ve anlayışlı olduğuna kuşku yoktur. Örneğin Yunanlıların Anadolu'daki zulümlerini incelemek üzere Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'un başkanlığındaki Müttetik heyetinin raporu —ki İngiliz ve Yunan Hükümetlerinin gizlemek istemesine rağmen, Fransa'da bir gazetede özeti yayımlanmıştı— gerçekleri ortaya sermiştir. Öte yandan, Amerikan Hükümetinin, Türkiye'nin durumunu yakından incelemek üzere Anadolu'ya gönderdiği King-Crane heyeti Türkler için olumlu izlenimler edinmişti. 1919 Eylülünde gelen ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord ise Kurtuluş Hareketi Liderine "Ben bir Türk olsaydım kesinlikle sizin yanınızda bulunurdum" diyecektir.

Kuşkusuz Amerika B. D.'nin bu ilgisinin temelinde, bir yandan Ermeni sorununun verilerini ve öteki Müttetiklerin Anadolu'daki

emellerini öğrenmek, öte yandan kimi Türklerin “Amerikan Mandası” isteklerinin niteliğini ve özellikle çökmekte olan İstanbul Hükümeti karşısındaki ulusal bir Kurtuluş Hareketi’nin amaçları ile onun liderlerini değerlendirmek arzusu yatıyordu.

Amerika B. D. Lozan Barış görüşmelerini, İsviçre’deki Büyükelçisi Grew aracılığı ile, “gözlemci” olarak yakından izlemişti. Lozan Barış Andlaşması yapılır yapılmaz da, orada 3 Ağustos 1923 tarihinde, “Devletler hukuku ilkelerine ve karşılıklı kuralına uygun olarak, “siyasal, konsolosluk ve ticaret ilişkilerinin kurulmasına” ilişkin bir Genel Andlaşma ile Mücrimlerin geri verilmesi Andlaşması Büyükelçi Grew ile İnönü arasında imzalanmıştı. Fakat, Amerikan Senatosu bunları —o sırada Ermeni sorununun kamuoyunda yarattığı havanın da etkisiyle— tasdik etmiyecekti.

1923 yılından sonra, ilişkiler, dostça olmakla birlikte, yeterince genişleyememiştir. Bunun nedeni Amerika B. D.’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, uluslararası politikada rol almak istememesidir. Şu da var ki, 1923 - 1939 döneminde Atatürk Türkiye’sinin Amerika B. D.’deki imajı çok olumludur. Bunun etkisi daha sonraki dönemlerde kendini gösterecektir.

Normal siyasal ilişkiler Lozan’da kurulamayınca, daha 1919’da Türkiye’ye gönderilmiş olan Amiral Mark Bristol’ün “Diplomatik Temsilci” sıfatı da uzayıp gidecekti. Bu duruma bir çare olmak üzere, önce 1926 yılında bir “Modus Vivendi” ile, ertesi yıl ise 1923 Genel Andlaşmasının Kongre tarafından geri çevrilmesi üzerine, “Mektup teatisi” yolu ile, siyasal ve Konsolosluk ilişkileri düzenlenmeğe çalışılmıştır. Böylece iki Hükümet 1927 de karşılıklı olarak Büyükelçilerini atayabilmişlerdir.

1929 yılında imzalanan ve Kongre’nin tasdikinden geçen “Ticaret ve Seyrisefain sözleşmesi” ve iki yıl sonra yapılan “İkamet Andlaşması” ile Amerika B. D.’nin, 1923 de imzalanıp Kongre’nin geri çevirdiği Andlaşmadan çok daha az avantaj sağlamış olması Kongre’nin Türkiye ile ilgili ilk yanılışı sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı içindeki ilişkiler genellikle iyi geçmiştir. Amerika B. D. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye’ye de, bir ölçüde, askerî yardım yapmıştır. Öte yandan, Başkan Roosevelt, Türkiye’nin savaşa sokulup sokulmaması konusundaki girişimleri önceleri İngiltere’ye bırakmakla birlikte, 1943

yılından sonra İngilizlerin Balkanlarda, Türkiye'nin katkısıyla, yeni bir cephe açılması girişimini benimsememiş, Fransa çıkarmasının planladığı bir sırada güçlerin dağılmaması amacı ile, onu semeresiz bırakmıştır. Her halde, Türkiye'nin Savaşa sokulması konusunda Amerikalılar daha temkinli davranmış ve Türk Hükümetinin yeterli silâhlara sahip olmadığı yolundaki açıklamalarına anlayış göstermiştir.

1945 - 1952 döneminde Türkiye, Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın arazi ve Boğazlarda ortak savunma (üs) düzeni istekleri nedeniyle, yeni tarihinin en nazik ve tehlikeli anlarını yaşamıştır. 1945 yılından itibaren Amerika B. D.'nin desteği ve özellikle 1947 yılında Truman'ın, kendi adı ile tanınan, Doktrini onun bu bâdireden kurtulmasında başlıca güç olmuştur. Ayrıca, Amerikan askerî ve ekonomik yardımı sayesinde Savaş sonrasında durumunu güçlendirmeğe başlamıştır. Türkler kadirbilen bir ulus olarak Amerika B. D.'nin bu desteğini unutmayacaktır.

Gene bu dönemde, 1950 yılında Kore Savaşı'nda, Türk askerinin Amerikalılarla yan yana çarpışması ve büyük yiğitlik göstermesi, Amerikan kamuoyunda Türklerin görüntüsünü ve güvenilirliğini birden bire artırmıştır.

1952 yılında NATO'ya üye olan Türkiye için savunma sorunu sağlam bir güvenceye bağlanmıştı. Dünyanın en güçlü devletiyle müttefik olmanın ve giderek artan yardımlara kavuşmanın yarattığı atmosfer içinde Türkiye'nin, ülkesi üzerindeki Amerikan askeri tesisleri, bunların kullanılma biçimi ve askeri personel konusunda adeta sınırsız kolaylıklar tanımış olması ve uluslararası alanda, çok kez ölçsüz, Amerika yanlısı bir politika izlemesi kimi eleştirmelere neden olmuş ve özellikle sol eğilimli çevrelerde Amerikalılara karşı eylemlere vesile vermeğe başlamıştı.

1964 yılında, Kıbrıs'ta bir Türk müdahalesi düşünüldüğü bir sırada, Başkan Johnson, İnönü'ye bir mektupla, böyle bir müdahalede NATO (Amerikan) silâhlarının kullanılmayacağını ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan yapılacak bir hareket sonucu, Sovyet Rusya müdahale ederse, Türkiye'nin korunması işinin tartışma götürüleceğini bildirmesi, iki ülkenin ilişkilerini ciddi biçimde sarsmış, ayrıca Türk kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığı birdenbire artmıştı.

Buna karşın, on yıl sonra, 1974 Temmuz ve Ağustosunda Türkiye'nin Kıbrıs'taki askeri müdahalesi gerçekleştirilirken, Amerika B. D. bunu durdurmağa kalkışmadığı gibi, müdahaleyi mahkûm da etmemiş; tek kaygısı bir Türk - Yunan savaşını önlemek olmuştur. Fakat, Kıbrıs barışının gerçekleşmesi işi uzayınca, —ki bu arada Amerika'daki Yunan propagandası (lobisi) hem “Türk istilâsı” nı, hem de aynı yıl Türkiye'nin 7 ilinde haşhaş ekimine yeniden izin verilmiş olmasının yarattığı kuşkuyu istismar etmeği başarmıştı— Amerikan kamuoyunda ve özellikle Kongrede Türkiye'ye karşı bir hava oluşmuş ve bu hava 1975 Şubatında Kongreyi, Başkan Ford ve Dışişleri Bakanı Kissinger'in karşı koyma çabalarına rağmen, Türkiye'ye silâh ambargosu uygulama kararına götürmüştür. Her ne kadar ambargo kararının gerekçesi olarak Türkiye'nin Kıbrıs harekâtında NATO silâhlarını kullanmış bulunması gösterilmişse de, aslında bu karar Kıbrıs konusunda Türkleri Yunanlılara ödün vermeğe zorlamak amacını güdüyordu.

Oysa, Türkiye, Türk - Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs ve Türk-Yunan anlaşmazlıklarıyla irtibatlandırılmayacağını savunuyordu. Her halde, Ambargo kararı üzerine, Türk Hükümeti de Türkiye'de Amerikalıların yararlandığı askeri tesisleri kapatmış ve tutumunda bir gerileme göstermemişti. Böylece ambargonun beklenen etkiyi göstermeyeceği anlaşılınca, Amerikan Kongresi onu hafifletmeye başlamıştı. Bu arada, Türk - Amerikan askeri ilişkilerini bu çıkmazdan kurtarmak ve yeniden düzenlemek üzere 1976 Martında yeni bir anlaşma imzalanmış, fakat bu 1977 baharına dek Amerikan Kongresince ve onu bekleyen T. B. M. M. nce tasdik edilmeden kalmıştı.

* * *

Türk - Amerikan ilişkilerinin temelindeki kimi gerçekler ve bu ilişkilerin özelliği şöylece özetlenebilir:

1 — Amerika B. D. için Türkiye'nin önemi her şeyden önce stratejiktir. Boğazlara sahip olan Türkiye NATO'nun güney-doğu kanadı için olduğu kadar, Doğu Akdeniz'in güvenliği bakımından da kilit noktadır. Akdeniz'de Amerikan 6. Filosunun güvenliği ancak dost bir Türkiye sayesinde sağlanabilir. Ayrıca, zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Orta Doğu'yu bir Kuzey tehlikesine karşı dolayısıyla korumakta olan gene Türkiye'dir. Bir de, Amerika B. D.'nin

desteğini sürdürdüğü İsrail'in varlığı için, ona hiç değilse düşman olmayan bir Türkiye'nin bölgede bulunması önem taşır.

Bu stratejik ögenin yanında, Türkiye'nin Batı uygarlığını benimsemiş, özellikle demokrasi rejimini sürdüren bir devlet olması Amerika B. D.'nin değerlendirdiği ve başarısını istediği bir şeydir.

Türkiye'nin anti-komünist bir ülke olması ve Türk ulusunun savaşta yiğitliği ile tanınması da Amerikalıların gözönünde tuttukları gerçeklerdir.

2 — Türkiye için Amerika B. D.'nin önemi ise, kuşkusuz her şeyden önce, güvenlik gereksinmesini karşılayan başlıca dış destek olmasındandır. Bu destek Amerikan askeri gücünün, NATO ittifakı çerçevesinde, ortak düşmana karşı bir caydırıcı rolü ve silâh yardımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, kolonialist bir geçmişi olmayan Amerika B. D.'nin Türkiye'ye ekonomik, bilimsel ve teknolojik yardımlar yapmış olması ve yapabilecek durumda bulunması küçümsenemez.

3 — Amerika B. D., rağbette olan bir deyimle, bir süper devlettir. Tarih bu güçte ve böylesine uluslararası yükümlülükler üstlenen bir devleti ilk kez tanımaktadır. Gerçeği olduğu gibi görmek zorundayız.

Büyük bir devletin manevra marjı da büyük olur. Onun daha küçük devletlerle yaptığı anlaşmaların uygulanmasında hareket özgürlüğü ve girişim fırsatları fazladır. Amerikalıların 1958 de İncirlik hava üssünden Lübnan'a asker göndermeleri ya da 1962 Küba bunalımı sonunda Sovyet Rusya ile vardığı uzlaşma sonucu, Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye'deki Jupiter roketlerini söküp götürmesi buna yakın tarihimizden örneklerdir.

Şu halde, Amerika B. D. ile ilişkilerimizi düzenlerken çok daha dikkatli davranmalıyız. Kişisel ilişkilerde olduğu gibi, devletlerarası ilişkilerde de her alınan şeyin bir karşılığı olacaktır. Alırken ileride vereceğimiz şeyi iyi hesaplamamız gerekir.

4 — Amerika B. D. dünya ölçüsünde (global) bir strateji ve politika izlemektedir. Çeşitli devletlerin önemlerini bu geniş "contexte" içinde değerlendirir. Yanındaki birini elinden kaçırırsa, bir başkası ile ya da geliştireceği teknoloji ile gediğini kapamağa çalışır. Kendisi uzakta ve daha güvenceli durumdadır. Oysa, küçükler için yeni bir

güvence bulunmadıkça tehlike her zaman hayatî olabilir. Bu nedenle, temkinli olmaları gerekir.

5 — Amerikan diplomasisinin bir özelliği, Hükûmetçe güdülen politikanın Kongre ile paylaşılması zorunludur. Kongre ise geniş ölçüde kamuoyunun etkisi altındadır. Kamuoyunun etkileyen basın ve özel çevre ilişkilerini de (lobbies) hesaba katmak gerekmektedir. Başka deyişle, yabancı devletler için yalnız Amerikan Hükûmetiyle iyi ilişkiler sürdürmek çok kez yeterli değildir. Yeni Türkiye'nin tarihinde, yukarıda değindiğimiz üzere, bu iki kez ortaya çıkmıştır. Bundan Türkiye için varılacak sonuç, Amerika gibi bir ülkede, uzun süreli ve planlı tanıtma faaliyetinde bulunmak ve Türkiye'nin görüntüsünü olumlu kılmağa çalışmak zorunludur.

6 — Amerika B. D. gibi bir devletle ilişkiler sürdürürken gerçekçi olmalıyız. İdeolojik yaklaşımla güdülecek bir politika, eğer bağımsız ve özgür kalmak istiyorsak, bizi hem hüsrana uğratar, hem de tehlikelere atar. Ön yargılara ve duygusallığa da yer yoktur. Her zaman serin kanlı olmak zorundayız. Ne dostluk anlarında kalbimizi elimizin içine alıp Amerikalılara uzatmanın, ne de, biraz işler ters gidince, "go home" demenin anlamı vardır.

7 — Türkler Amerikalıları, Amerikalılar da Türkleri yeni yeni tanımağa başlamıştır. Bugün Amerika B. D.'nde 3 bin dolayında Üniversite öğrencimiz, bir çok Profesörümüz ve oraya yerleşmiş seçkin soydaşlarımız vardır. Türkiye'de 300 bin kişi az çok İngilizce bilmektedir. Kitle iletişim araçları ile yeterince bilgi edinebilecek durumdayız.

Buna karşın, Amerikalı bilim adamları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ,40-50 Üniversitede gerek Orta Doğu incelemeleri çerçevesinde, gerek ayrı Türkoloji disiplini olarak Türkiye'yi, onun tarihini, dilini, sosyolojisini, politik ve sosyal yaşamını, ayrıca arkeolojisini, bunların da ötesinde, Türkiye dışındaki öteki Türk toplumlarının uygarlığını incelemektedir. Bu yapıldıkça bize karşı ilgi ve saygınlık artmaktadır.

8 — Zamanımızda uluslararası ilişkilerde giderek önem kazanan bir başka olgu da, girişilecek hareketlerde uygar dünyada geçerli standartlara, değer hükümlerine uymak zorunludur. Ancak böylelikle inandırıcı olunabilmektedir. Belki bizzat Amerika B. D. bunlara kimi kez saygılı olmayabilir. Fakat o süper devlet olmanın verdiği rahathğa sahiptir. Türkiye için öyle değildir.

9 — Amerika Birleşik Devletleri uluslararası politika sahnesinde Birinci Dünya Savaşında yani pek yakın zamanlarda çıkmıştır. Kaldı ki, Birinci Dünya Savaşındaki atılımı uzun sürmemiş, Savaş sonunda gene kabuğuna çekilmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşından sonradır ki, birden bire geniş uluslararası yükümlülükler üstlenerek sahnede başrolü almış ve yerleşmiştir. Onun bu yeniliği, kimi kez saflık, kırgınlık, ya da aşırı sempati politikasına yansiyabilir, yansıtmaktadır. Ayrıca, demokrasi ve özgürlük geleneklerini başlarında da aramak yolunda aşırılıklara kapılabilir. Kimi kez de “Open Diplomacy”nin şampiyonluğunu yaparken, diplomaside uluslararası ilişkilerin gerektirdiği sessizliği bozabilmektedir. Tüm bu gerçekleri de hesaba katmak zorundayız.

10 — Türk - Amerikan ilişkileri üzerinde diğer bir değerlendirmeyi mutlaka uluslararası siyasal konjonktürü de gözönünde tutarak yapmalıyız. Dünyada gerginlik, ya da yumuşama varsa, Doğu - Batı ilişkileri değişmeler gösteriyorsa, iki süper devlet arasındaki ilişkiler gelişiyor, ya da gerginleşiyorsa, bunlar kuşkusuz Türk - Amerikan ilişkilerini de etkileyecektir. İnceleme ve değerlendirmeleri daha karmaşık hale getiren bir öge de, bizzat Amerika Birleşik Devletlerinin tutumunun uluslararası siyasal konjonktürü geniş ölçüde etkileyebilecek olmasıdır.

TÜRK - AMERİKAN SİYASAL İLİŞKİLERİNE İLİŞKİN BAŞLICA OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

8 Ocak 1918	Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesinden (Fourteen points) Türkiye'nin geleceği ile ilgili olan 12. maddesinde “Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerinin güvenceli egemenliğinin sağlanacağı” açıklanması.
12 Ağustos 1919	Amerika B. D. Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Türkiye'de göreve başlaması.
6 Ağustos 1923	Lozan'da, Lozan Barış Konferansı A. B. D. adına gözlemci sıfatı ile izleyen Büyükelçi Joseph

- Grew ile İsmet İnönü tarafından iki ülkenin siyasi ilişkilerini düzenleyici bir Genel Andlaşma (General Treaty) imzalanması. (Bu andlaşma Amerikan Kongresince 1927'de reddedilecektir.)
- Şubat 1926 1923 Türk - Amerikan Andlaşmasının Amerikan Kongresince tasdiki geciktirilince Amerika Birleşik Devletleri Diplomatik Temsilcisi Amiral Bristol ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında geçici bir Anlaşma (Modus Vivendi) imzalanması (ki bu da iki kez uzatılmıştır).
- 17 Şubat 1927 1923 Andlaşmasının Amerikan Kongresince 18 Ocak 1927 de reddi üzerine, Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Büyükelçi Joseph Grew arasında, mektup teatisi (Notes Echangepes) yolu ile, siyasi, konsolosluk, ticaret, adli vb. ilişkilerin kurulması.
- 12 Ekim 1927 Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara'daki ilk Büyükelçisi J. Grew'nun Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sunuşu.
- 5 Aralık 1927 Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'daki ilk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in Başkan Calvin Coolidge'e itimatnamesini sunuşu.
- 1 Ekim 1929 Türk - Amerikan Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenenamesinin Ankara'da imzalanması (ki iki tarafın tasdikinden sonra 22 Nisan 1930'da yürürlüğe girmiştir.)
- 28 Ekim 1931 Türk - Amerikan ikamet Andlaşmasının Ankara'da imzalanması.
- 18 Haziran 1941 Türk - Alman Saldırmazlık Paktının imzası üzerine, Amerikan Hükümetinin Ödünç verme - Kiralama Kanunu çerçevesinde, Türkiye'ye İngiltere aracılığı ile yapmağa başladığı askerî yardımları kesmesi.
- 30 Kasım 1941 Ödünç verme - Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye yardımın yeniden başlatılması.

- 12-14 Ocak 1943 Kasablanca Konferansında Türkiye'ye yardım yapıp yapılmaması ve onun savaşa sokulup sokulmaması konusunda Başkan Roosevelt'in Churchill'i serbest bırakması (ki State Department bu yetkiyi daha sonra kısıtlayacaktır).
- 11-24 Ağustos 1943 Quebec Konferansında, Başkan Roosevelt'in önerisi uyarınca, Türkiye'nin savaşa girmesi zamanı gelmediğine, yardıma devam gerektiğine karar verilmesi.
- 19-30 Ekim 1943 Moskova'da Amerikan, İngiliz ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının yaptığı konferansta Cordell Hull'un, Türkiye'nin savaşa sokulması yolunda Molotov'un önerisini geri çevirmesi.
- Kasım 1943 Tahran Konferansında, Stalin'in Balkanlarda bir cephe açılmasına artık pek gerek kalmadığını belirtmesine rağmen, İngiltere'nin ısrarı üzerine, Roosevelt'in Türkiye'yi savaşa sokmak için Ankara nezdinde bir girişimde bulunulmasına razı olması.
- 4 Aralık 1943 Kahire'de, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Roosevelt ve Churchill ile görüşmesi ve Türkiye'nin savaşa girmesi için Churchill'in önerisini prensip itibarıyla kabul etmekle birlikte, askerî hazırlıklar gereğini ileri sürmesi, Roosevelt'in Türkiye'ye anlayış göstermesi.
- 1 Nisan 1944 Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayacak askeri yardım ile ilgili Türk - İngiliz müzakerelerinin kesilmesi üzerine, Türkiye'ye Amerikan yardımının durdurulması.
- Nisan - Ağustos 1944 Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısı üzerine, Türkiye'nin Almanya ile Ticaret ilişkilerini azaltması ve 2 Ağustosta siyasi ilişkilerini kesmesi.
- 10 Şubat 1945 Yalta Konferansının 6. toplantısında, Stalin'in Boğazlar rejiminin değiştirilmesi önerisine İngiltere gibi Amerika'nın da anlayış göstermesi.

- 23 Şubat 1945 Türkiye'nin, San Francisco'da Birleşmiş Milletler toplantısına katılabilmesi için Müttefiklerin önerisi üzerine, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalaması ve Almanya'ya savaş ilân etmesi.
- 17 Temmuz -
2 Ağustos 1945 Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet Rusya liderlerinin savaş sonrası sorunlarını çözümlenmek üzere toplandıkları Potsdam konferansında, Boğazlar üzerindeki Sovyet önerilerine, Churchill ile birlikte Truman'ın da karşı çıkışı ve Sovyetlerin Türkiye'den arazi taleplerinin yalnız bu iki devleti ilgilendirdiğini belirtmekle birlikte, "Uluslararası su yollarında geçiş serbestisi" ilkesinin savunucusu olarak, söz sahibi olmak ve Sovyetlerin Boğazlarda üs taleplerini önlemek isteği (ki konferansta her üç devletin Türkiye ile temasa geçmesi gibi kesin olmayan bir karar alınır).
- 23 Şubat 1945 Amerika Birleşik Devletleri'nin daha önce 1941 tarihli Ödünç verme - Kiralama Kanunu gereğince Türkiye'ye yaptığı askeri yardımları savaş süresince sürdürülmesini ikili çerçevede düzenlemek üzere bir anlaşma yapılması. (Savaş sona erince bu yardımlar kesilmiştir).
- 2 Kasım 1945 Amerika Birleşik Devletleri'nin, Potsdam kararı uyarınca, Türkiye'ye verdiği notada —ki bu arada Boğazların özelliğinin ve Sovyet tehditlerinin farkına vararak "Geçiş Serbestisi" ilkesini kenara bırakıp daha gerçekçi bir tutum benimsemişti— Montreux sözleşmesinin değiştirilmesinde rol almak isteği (ve bunu Türkiye'nin olumlu karşılayışı).
- Ocak 1946 Stalin'in Savaş sonrası emellerini sezen Başkan Truman, Dışişleri Bakanı Byrnes'e: "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğinden kuşku kalmadı. Bu gidişe yumruğumuzu vurup "Dur" demezsek yeni bir savaş çıkacaktır" talimatını vermesi.

- 5 Nisan 1946 Amerika'nın, Washington'da ölen Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri uçak gemisi ile —Sovyet Rusya'ya karşı da bir güç gösterisi niteliğinde olarak— İstanbul'a göndermesi ve o sırada Sovyet tehditi altında bulunan Türkiye'de bunun coşku ile karşılanması.
- 19 Ağustos 1946 Sovyetler'in Boğazlarla ilgili olarak 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye verdiği ve örneklerini Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye gönderdiği notaya karşılık, Amerika'nın Sovyet Hükümetine verdiği cevapta, Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz Devletlerine ilişkin bir sorun değil, Amerika Birleşik Devletleri ve öteki devletleri de ilgilendirdiğini ve Boğazların savunulmasında başlıca sorumlunun Türkiye olmakta kalması gerektiğini bildirmesi.
- 21 Şubat 1947 İngiliz Hükümetinin Washington'a Komünist tehdidi altındaki Yunanistan ile Türkiye'ye Savaş sona ermesinden beri yaptığı askeri ve ekonomik yardımları 1947 Martından itibaren kesme zorunda olduğunu bildirmesi.
- 12 Mart 1947 Başkan Truman Kongre'de okuduğu bir mesajda (Truman Doktrini) Yunanistan ve Türkiye'yi, komünist tehditinden kurtarmak amacı ile, 400 milyon Dolarlık askeri yardım (100 milyon Dolar Türkiye için) yapılmasını ve bu ülkelere sivil ve askeri yetiştirici personel gönderilmesini istemesi (ki bu öneri, Vandenberg değişikliği yapıldıktan sonra, 22 Mayıs 1947'de "Yunanistan ve Türkiye'ye yardım Kanunu" olarak yürürlüğe girecektir).
- Mayıs - Haziran 1947 Türkiye'ye yapılacak askeri yardım konusunda General Oliver heyetinin Ankara'da temaslarda bulunması. (İlk Amerikan askeri heyeti).
- 12 Temmuz 1947 Truman Doktrininin uygulanmasıyla ilgili olarak, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Amerikan yardımı koşullarını düzenleyen Anlaşmanın Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Büyükelçi Edwin Wilson tarafından Ankara'da imzalanması.

- 3 Nisan 1948 Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan askeri yardımların "Foreign Assistance Act" adlı kanun çerçevesine sokulması ve böylece sürdürülmesi.
- 4 Temmuz 1948 Savaşta yıkılmış Avrupa'nın kalkınmasına yardım amacını güden Marshall yardımının (Economic Co-operation Act) —Bir süre tereddütten sonra— Türkiye'ye de teşmili ile ilgili Anlaşmanın Ankara'da imzası.
- 6 Ekim 1949 NATO'nun kurulması üzerine, NATO üyelerine yapılacak Amerikan askeri yardımı için çıkarılan "Mutual Defence Assistance Act" adlı kanun çerçevesine, henüz üye olmayan Türkiye ve Yunanistan'ın da sokulması.
- Mart 1950 Amerika Birleşik Devletleri'nin Akdeniz filosuna mensup bazı savaş gemilerinin İstanbul ve İzmir limanlarını ziyaretinin, Türkiye'nin NATO dışında bırakılmasının kamuoyunda doğurduğu kuşkuğu biraz hafifletmesi.
- 18 Ekim 1950 4500 Kişilik bir Türk Tugayının, Amerika'nın girişimi ile, Güney Kore'yi saldırıya karşı korumak üzere kurulmuş olan Birleşmiş Milletler Ordusuna katılması (ve Savaşta büyük başarı göstermesi).
- 15 Mayıs 1951 Bir yandan Türklerin Kore savaşındaki kahramanlığının etkileri, öte yandan Balkanlar ve Akdenizde güvenliğinin artırılması gereksinimleri sonucu, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınmasını NATO müttefiklerine önermesi.
- 18 Şubat 1952 NATO Konseyinin Eylül 1951'de Ottawa'da yaptığı toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmağa çağrılmasından sonra gerekli tüm formaliteler tamamlandıca, Türkiye'nin NATO'ya üye olması, böylece tarihte ilk kez Amerika Birleşik Devletleri ile müttefik haline gelmesi.
- 25-27 Mayıs 1953 Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı John F. Dulles'in Orta Doğu güvenliği için bir Kuzey

- Kuşağı (Northern Tier) kurma girişimi ve bu konuda Türkiye'deki olumlu temasları.
- 17-20 Ocak 1954 Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika Birleşik Devletlerini resmen ziyareti. (Tarihte ilk kez bir Türkiye Devlet Başkanının Amerika Birleşik Devletlerini ziyareti).
- 23 Haziran 1954 Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında NATO üyelerinin Kuvvetler Statüsüne ilişkin 19 Haziran 1951 tarihli sözleşmenin (ki Türkiye buna katılmayı 1954 yılında 6375 sayılı kanunla kabul etmişti) uygulanmasıyla ilgili bir Anlaşma yapılması. (Bu temel Anlaşmaya dayanılarak iki devlet arasında daha sonra ortak askeri üsler, tesisler ve gösterilecek kolaylıklar ve bağımsızlıklarla ilgili, çoğu gizli tutulan, yüze yakın uygulama anlaşması yapılmıştır).
- 24 Şubat 1955 Türkiye - Irak arasında imzalanıp, Pakistan, İran ve İngiltere'nin de katıldığı Bağdat Paktını Amerika Birleşik Devletlerinin desteklenmesi. (Amerika Birleşik Devletleri Pakta katılmadan, ancak kimi komitelerine üye olmuştur. Irak, 14 Temmuz 1958'de çıkan Devrim sonucu Pakt'tan ayrıldıktan sonra Pakt bugünkü CENTO haline gelecektir.).
- 5 Ocak 1957 Başkan Eisenhower'ın Orta Doğu'nun güvenliği için bölge ülkelerine bir saldırıya karşı yardım önerisi (Eisenhower Doktrini); Kongre'de kanunlaşan bu Doktrini Türkiye, Irak ve Pakistan'ın iyi karşılaması.
- 10 Ekim 1957 Türkiye - Suriye siyasal gerginliği sürerken Krusçev Türkiye'yi tehdit edince, Amerikan Dışişlerinin, bir bildiri yayınlarak, Türkiye'ye bir saldırı olursa Amerika Birleşik Devletlerinin, NATO çerçevesindeki yükümlüğü gereği, Türkiye'ye tüm gücü ile yardım edeceğini açıklaması.
- Temmuz 1958 Irak'ta Devrimin ertesi günü Amerika deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkmasını Türkiye Hükümetinin tasvip etmesi ve bunu Eisenhower Doktri-

- nin bir gereği sayması. (Amerikan askerlerinin bu çıkarmada İncirlik hava üssünü kullanmış olması sonradan bir çok tartışmaları ortaya çıkartmaktadır).
- 5 Mart 1959 Amerika Birleşik Devletlerinin CENTO'nun bölge devletleri Türkiye, İran ve Pakistan ile ayrı ayrı ikili Savunma Anlaşmaları imzalamakla CENTO'ya fiilen üye duruma gelmesi.
- 6-7 Aralık 1959 Başkan Eisenhower'ın Türkiye'yi ziyareti. (Tarihte ilk kez bir Amerika Devlet Başkanının Türkiye'yi ziyareti).
- Mayıs 1960 Türkiye'de İncirlik hava üssünden kalkan bir Amerikan U-2 keşif uçağının Sovyet Rusya üzerinde düşürülmesi. (Olay Türk - Sovyet ilişkilerini etkilerken, Türkiye'deki bir Amerikan üssünün Türk Hükümetinin haberi olmadan kullanılma biçimi üzerinde tartışmalar yapılması).
- 1963 1959 Yılında Türkiye'de ve İtalya'da kurulan orta menzilli jupiter adlı Amerikan füzelerinin, 1962 Küba bunalımı Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında bir uzlaşma ile sona erdirilirken, Küba'daki Sovyet füze üslerinin kaldırılması karşılığında, Amerikalılar tarafından —zaten Polaris denizaltı füzelerinin çıkışından sonra değerlerini yitirdikleri ileri sürülerek— sökülüp götürülmesi.
- 5 Haziran 1964 Kıbrıs bunalımı sürerken, Başkan Johnson'un Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderdiği mesajda, Türkiye'nin Kıbrıs'ta girişeceği bir askeri bir müdahalede NATO (Amerikan) silahlarını kullanamayacağı ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan yapılacak bir harekât sonucu Sovyetler müdahale ederse, Türkiye'nin korunması yükümlüğünün tartışma götürüleceğini bildirmesi. Bu mesajdan (ve özellikle onun bir Türk gazetesinde açıklanmasından sonra) Türk - Amerikan ilişkilerinin ciddi biçimde sarsılması ve Kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığının artmaya başlaması.

- 3 Temmuz 1969 Türkiye'de NATO işbirliği çerçevesinde kurulan Amerikan tesisleri ve Amerikan askeri personeline tanınan kolaylıklarla ilgili 1954 Anlaşmasının (Bakınız yukarıda) yerini alan ve 50'den fazla uygulama anlaşmasını birleştiren gizli bir ikili anlaşmanın yapılması. (Bu anlaşma 16 Mart 1975 tarihinde bir Türk gazetesince açıklanmıştır).
- 30 Haziran 1971 Türkiye Hükümetinin, Amerika Birleşik Devletleri ile anlaşarak, 1972 hasatından sonra Haşhaş ekimini yasaklama kararı.
- 1 Temmuz 1974 Türk Hükümetinin, 1971 Kararını değiştirerek 7 ilde, lisans ve Haşhaş kellelerinin kesilmesi yöntemi ile etkin bir kontrol altında, haşhaş ekimine yeniden izin vermesi; kararın Amerika'da olumsuz yankılarının görülmesi. (Fakat, zamanla Türkiye'deki etkin kontrolün takdir edilmesi).
- 14 Temmuz 1974 Türkiye'nin Kıbrıs'ta askeri müdahalesi; Amerika Birleşik Devletlerinin Kıbrıs savaşının bir Türk-Yunan savaşına dönüşmesini önleme çabası; Dışişleri Bakanı Kissinger'in Kıbrıs için bir çözüm çaresi aramağa başlaması.
- 5 Şubat 1975 Amerikan Kongresinin, —Amerika Birleşik Devletlerindeki Yunan lobisinin de etkisiyle— Türk Ordusunun Kıbrıs'ta NATO çerçevesinde verilen Amerikan silahlarını kullandığı gerekçesiyle, aslında Kıbrıs sorununda ödün vermesi için Türkiye üzerinde baskı amacını güden, silah ambargosu kararı alması; Türkiye'nin bu karara karşı Amerikan tesisleriyle ilgili yeni ikili anlaşma müzakerelerini durdurması ve 1969 anlaşmasının artık değerinin kalmadığını açıklayarak Amerikan askeri üs ve tesislerini kapatması.
- 2 Ekim 1975 Amerikan Kongresinin, Ambargo yolu ile Kıbrıs konusunda Türkiye'ye baskı yapılmasının zorluğu anlaşılınca, Türkiye'ye karşı 8 ay önce uygulanmasını kararlaştırdığı Ambargoyu bir ölçüde kaldırması.

26 Mart 1976 Türk - Amerikan ortak savunma tesislerine ilişkin yeni bir Anlaşmanın Washington'da imzalanması ve yayımlanması. (Kıbrıs sorunu ve silah ambargosu nedeniyle bu Anlaşmanın Kongre'de onayı geciktirilmiştir).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ BÜYÜKELÇİLERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Amiral Mark L. Bristol (Yüksek Komiser)	1919 - 1927
Joseph C. Grew	1927 - 1932
Charles W. Sherrill	1932 - 1933
Robert P. Skinner	1933 - 1936
John van MacMurray	1936 - 1942
Laurence A. Steinhardt	1942 - 1945
Edwin C. Wilson	1945 - 1948
George Wadsworth	1948 - 1951
George McGhee	1951 - 1953
Avra M. Warren	1953 - 1956
Fletcher Warren	1956 - 1960
Raymond A. Hare	1961 - 1965
T. Parker M. Hart	1965 - 1969
William Handley	1969 - 1973
William Macomber	1973 - 1977

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN WASHINGTON BÜYÜKELÇİLERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	1927 - 1934
Mehmet Münir Erteğün	1934 - 1944
Hüseyin Ragıp Baydur	1944 - 1948
Feridun Cemal Erkin	1948 - 1955
Ali Haydar Görk	1955 - 1957
Suat Hayri Ürgüplü	1957 - 1960

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Görev Süresi</u>
Melih Esenbel	1960 - 1960
Bülent Uşaklıgil	1960 - 1962
Turgut Menemencioğlu	1962 - 1967
Melih Esenbel	1967 - 1977

YENİ TÜRKİYE İLE AMERİKA B. D. ARASINDAKİ İLİŞKİLERLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Türk - Amerikan ilişkilerine ilişkin kaynakların başında kuşkusuz arşivler gelir. Vaşington'da, gerek State Department'ın, gerek Kongre'nin arşivleri tasnif edilmiş ve geniş ölçüde incelenmeğe hazır durumda iken, Türkiye'de Dışişleri Bakanlığının arşivleri bugüne dek düzenlenememiştir. State Department'ın arşivlerinin bazı bölümleri, üzerinden 25 yıl geçtikten sonra, ayrı ciltler halinde yayımlanmaktadır. (Bakınız: "Foreign Relations of the U.S.," (1943'den itibaren). Ayrıca bakınız: "A Decade of American Foreign Policy, Basic Documents, 1941 - 1949, Washington, 1950; American Foreign Policy, 1950 - 55, Basic Documents, Washington, 1957; American Foreign Policy, Current Documents" (Yıllık, 1956 dan beri), Washington. Kongre'nin hem Senato, hem de Temsilciler Meclisinin Dışişleri Komisyonlarında geçen müzakerelerin tutanakları de düzenli biçimde yayımlanmaktadır: "Hearings before the Committee on International Relations (House of Representatives, Senate)", Washington. Yapılan Andlaşmaların metinleri ise "U. S. Treaties and other International Agreements" başlıklı ciltler halinde State Department'ın yayımları arasındadır. Kuşkusuz, başta İngiliz arşivleri olmak üzere, öteki devletlerin arşivlerinde de Türk - Amerikan ilişkilerine ilişkin dokümanlar vardır.

Olaylarla ilgili haber ve yorumların başlıcaları için New York'ta İkinci Dünya Savaşı'ndan beri çıkarılan "Facts on File" adlı yıllıklar ile New York Times gazetesinin koleksiyonuna (Bakınız The New York Times Index) bakılabilir. Türkiye'de bu çeşit Index'li yayınlar yok ise de gazete koleksiyonları ile Ayın Tarihi ve Dışişleri Bakanlığının 1964 den beri çıkardığı Belleten başlıca kitaplarda bulunabilir.

Üçüncü tür kaynak Anılardır. Amerika B. D. nin Ankara'daki ilk Büyükelçisi Joseph Grew'nun "Turbulent Era" adlı kitabı,

Boston 1952; Amerika B. D. Başkanlarından H. Truman'ın "Memoirs", New York, 1958; Dışişleri Bakanlarından Cordell Hull'ın "Memoirs", New York 1948; İngiltere Başbakanı W. Churchill'in "The Second World War" adlı büyük yapıtı ile Savaş sırasında Ankara'da görevli olan İngiltere Büyükelçisi Sir Hugh Knatchball'un "Diplomat in Peace and War", London, 1949; Fransa Büyükelçisi Rene Massigli'nin "La Turquie devant la Guerre", Paris, 1964; Almanya Büyükelçisi F. Von Papen'in (İngilizcesi) "Memoirs", London, 1952, adlı yapıtları bakılabilecek başlıca kitaplardır. Buna karşın, Türkiye'de devlet adamlarının, ya da düşünürlerin (Ahmet Emin Yalman gibi) yayımladıkları anılarda Türk - Amerikan ilişkilerine değinen pasajlar vardır. Fakat bunlar hem az, hem de sistemsizdir. İkinci Dünya Savaşı içinde Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu'nun 1948 de Paris'te hazırladığına tanık olduğum Anıları da henüz yayımlanmamıştır.

Yazılan kitaplara gelince: Amerika Birleşik Devletlerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye ve Türk - Amerikan ilişkileriyle ilgili yapıtlar birden bire artmağa başlamıştır. Bunlar içinde belirtilmeğe değer olanlar şunlardır: "Charles Eliot, Turkey in Europe, Beaverton-Oregon, 1965"; "Laurence Evans, U. S. Policy and the Partition of Turkey, 1914 - 1924, Baltimore, 1965"; "Roger Trask, U. S. Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919 - 1939, Minneapolis, 1971"; "William S. Langer and Everett S. Gleason, The Undeclared War, New York, 1953"; "Harry H. Howard, Germany, the Soviet Union and Turkey during World War II., The Dpt. of State Bulletin, 18 July 1948"; "Howard Sachar, The Emergence of the Middle East, 1914 - 1924, New York, 1969"; aynı yazarın "Europe leaves the Middle East, 1936 - 54, New York, 1972"; "Ferenc A. Vali, The Turkish Straits and Nato, Hoover Inst., 1972"; "Georges Harris, Troubled Alliance: Turkish - American Problems in Historical Perspective, 1945 - 71, N. Y. 1972".

Türkiye'de yazılan yapıtlar arasında şunlar özellikle belirtilebilir: Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi, Ankara, 1968; Prof. Dr. A. Nimet Kurat, Türk - Amerikan münasebetlerine kısa bir bakış, Ankara 1959; Prof. Fahir Armaoğlu, İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye, S. B. F. Dergisi, XIII, 2, Ankara, 1958; Prof. Mehmet Gönlübol, Türk - Amerikan İlişkileri, Genel bir Değer-

lendirme, Dış Politika Dergisi, C. I, Sayı 4, Ankara, 1971; Prof. Haluk Ulman, “La Neutralite Turque et les Etats-Unis, pendant la 2ème Guerre Mondiale (Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan, Ankara, 1969 S. B. F. Yayınları No. 280)” ; Kâmuran İnan, Amerikan Silâh Ambargosu, nedenleri, sonuçları, Dış Politika Dergisi, C. 5, Sayı I, Ankara, 1975; ayrıca, genel nitelikte olmakla birlikte, Türk - Amerikan ilişkilerinin seyrini izlemek için bakınız: S. B. F. kimi öğretim üyelerince hazırlanan Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1965), Ankara, 1968; Duygu Sezer, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara, 1972. Amerikan Arşivlerine dayanılarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönem için ilk yapıtın, Ankara’da Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanlarından Oral Sander’in bir doktora tezi olarak, yakında yayımlanması beklenmektedir.